
ДОСЛІДНИЦЯ БАГАТСТВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ І ДУМ

Анатолій ІВАНИЦЬКИЙ

Моє знайомство з Софією Йосипівною Грицою відбулося у листопаді 1968 року. Мене, щойно зарахованого до аспірантури Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського, познайомили з нею як науковим керівником. Працюючи над своєю дисертацією, я був захоплений її обдарованістю і дослідницьким хистом. Мої тодішні враження підкріплені її великим науковим доробком: дослідниця видала ряд наукових монографій, підготувала 20 аспірантів (серед них двоє вже дипломовані доктори наук), а також 300 радіо- і телепередач про фольклор, які свого часу — в 70-80-х рр. минулого століття показом багатства, краси і сили української пісні буквально сколихнули багатомільйонні маси слухачів.

Софія Грица народилася у Львові в родині інженера за фахом. Батько Йосип Григорович закінчив реальну гімназію та політехнічний інститут. Був професіоналом високого класу, неординарною людиною, мав широке коло наукових і мистецьких зацікавлень. Мама, Ольга Михайлівна, мала рідкісну у ті часи освіту секретаря-друкарки та стенографа. Батьки були музично обдаровані, дуже любили музику. Тож не випадково і їхні дочки Софія та Катерина стали музикантами.

Софія закінчила Львівську музичну школу-десятирічку і 1949 року вступила на

історико-теоретичний факультет Львівської консерваторії. На той час там викладали добре знані митці й педагоги: С.Людкевич, Р.Сімович, М.Колесса, А.Солтис, А.Котляревський. Студентські роки минули продуктивно: з 3-го курсу — участь у наукових конференціях, а з четвертого її залучили до упорядкування архіву академіка Філарета Колесси.

По закінченні консерваторії здібна випускниця вступила до Київської консерваторії, де навчалася у відомого композитора та історика української музики Пилипа Омеляновича Козицького. Написала дисертацію “Музично-фольклористична діяльність Філарета Колесси”. Одночасно у 1962 році опублікувала монографію “Філарет Михайлович Колесса”¹. При цьому слід враховувати, що від кінця 1920-х років праці та ім'я вченого замовчувалися, його книги часто перебували під певною забороною, або зберігалися лише у великих бібліотеках. З цієї монографії розпочалася подвигницька праця С.Грици, яка часто супроводжувалася гіркими непорозуміннями з тодішнім офіціозом.

У своїй праці про Ф.Колессу дослідниця окреслила широке коло його наукових і творчих інтересів (етномузикологія, композиторська творчість, філологія), а разом з тим вказала на профільні напрямки публіка-

ції багатой і різноманітної спадщини вченого. Із п'яти виданих у 1969-1995 рр. томів його праць три упорядкувала й підготувала до друку С.Грица. Ініціатива і захист цього видання на всіх рівнях цілковито належать їй.

1958 року Софія Йосипівна одружилася з молодим здібним етнографом Анатолієм Поріцьким. Подружжя молодих, захоплених наукою вчених планувало експедиційні дослідження в Карпатах, здійснили обстеження в Закарпатті та мріяли про написання спільної комплексної монографії. На жаль, тим планам не судилося здійснитися: А.Поріцький 1965 року помер, залишивши по собі сумний і світлий спомин...

У 1965 році Софію Йосипівну запросили до участі в бібліографічному виданні "Musikethnologische Jahresbibliographie Europas", яке виходило в Братиславі з 1966 року і до якого вона готувала бібліографію з українського фольклору до 1976 року.

1966 року Софія Йосипівна організувала експедицію в Карпати і Закарпаття, у якій брали участь Н.Бачинська з Москви, О.Правдюк та студенти Київського університету ім. Т.Шевченка. Одним із підсумків експедиції стала стаття "Спільність мелодичних типів пісенності Карпатського регіону".

Логічним продовженням зацікавлень Карпатами стала участь в експедиції за співанками-хроніками, яку організував О.Дей у 1968 році. А далі — ще три експедиції з тією ж метою: 1969 року на Покуття, тоді ж з Варварою Хоменко на Волинь, Тернопільщину та Львівщину, щоб з'ясувати, як далеко сягає традиція співанок-хронік. 1970 року — ті ж обстеження на Західному Поділлі, Буковині і знову в Карпатах. Том співанок-хронік вийшов друком 1972 року². Це був перший в історії фольклористики звід "довгих" (як називають гуцули) пісень своєрідного жанру — народних співанок-хронік (так О.Дей запропонував називати твори про незвичайні та драматичні події). Нотний матеріал збрала та транскрибувала С.Грица. Її вступна стаття "Функція музичного елемента в співанках-хроніках" багато в чому взірцева і новаторська: таке поєднання строгої аналітики, психологізму та симпатії

до носіїв і творців цього жанру можливе було лише за умов щирого спілкування. Не випадково том "Співанки-хроніки" — серед кращих у багатотомній серії "Українська народна творчість".

Одночасно із обстеженням карпатської епіки збиралися матеріали до наступного збірника серії "Українська народна творчість" — тому "Наймитські і заробітчанські пісні"³. Як і співанки-хроніки, ця тема не була випадковою: "Моя робота над збірником "Наймитські і заробітчанські пісні", — говорить Софія Йосипівна, — стала значною мірою даниною пам'яті моему чоловікові, який займався проблемою заробітчанських пісень Півдня України і написав на цю тему монографію "Побут сільськогосподарських робітників Півдня України в період капіталізму" (К., 1964). У ті роки такі теми сприймалися як данина ідеології. Але життя підтверджує актуальність проблеми заробітчанства сьогодні...

Тоді і в Радянському Союзі гостро стояла проблема трудової міграції та заробітчанства: ламалися людські долі, нищилися чи, в кращому разі, поступово занепадали вікопомні етнічні традиції. Тільки тоді це називалося "колективізацією", "індустріалізацією" чи ще якимось. А як це називається нині, коли мільйони людей стали заробітчанами, що перебувають за межею бідності?.. Перегляньмо том "Наймитські і заробітчанські пісні" — тексти, примітки, глибоку й багату на факти та узагальнення вступну статтю С.Грици: знайдемо там надто багато на диво знайомого та сучасного.

Виявляючи особливе зацікавлення сучасним станом фольклору, С.Грица організувала у 1975 році поїздки на Чорнобильську АЕС, 1977-го — на Бурштинську та Новодністровську ГРЕС, у 1983 році — знову на Чорнобильську АЕС. За складеною С.Грицою анкетною було опитано понад 400 місцевих жителів та прийшлих людей.

Не без впливу цієї соціологічної праці, яку проводила С.Грица за участю інших колег-фольклористів (Л.Бріциної, В.Новійчук та ін.) було створено в ІМФЕ відділ, який спеціально досліджував художню творчість мас (ним керував І.Ляшенко). Софія Йосипівна запропонувала програму збирання й концентрації фольклорного матеріалу не

тільки сільських, а й міських об'єктів. Згодом ідея знайшла втілення в окремій науковій структурі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України — Етнологічному центрі україністики.

Ця тематика широко представлена і в її збірникові наукових статей “Фольклор у просторі та часі”⁴, насамперед у розділі “Теорія музичного фольклору”. Докладно розглянуто вплив територіальних факторів на характер народного мелосу та середовище його носіїв, процеси дифузії в пісенних маргінальних культурах, особливості міграційних процесів у фольклорі українців Канади та лемків (співвідношення пісень етнічної діаспори та метрополії), а також підкреслено специфічність фольклору як поліелементної системи, схильної до саморегуляції. Розгляд цих та інших проблем супроводжується звертанням до численних наукових джерел, а також спирається на багатий експедиційний досвід автора. Там же у статті “Функціональний багаторівневий аналіз народної творчості” С.Грица визначає складові функціонального дослідження фольклору, які по суті можна розглядати як стислий план для соціологічних досліджень.

Другий тематичний блок збірки повністю присвячений епіці. У третій рубриці збірника висвітлюються питання фольклористики. Вміщені тут статті про Ф.Колесу, С.Людкевича на сьогодні найбільш ґрунтовні для ознайомлення з етномузикологічною діяльністю наших корифеїв. Завершується збірник надзвичайно актуальною статтею про методи і напрями досліджень у фольклористиці. Читач з великою користю ознайомиться з чітким викладом складної проблематики еволюціонізму, міфологічного напряму досліджень фольклору, соціологічної та інших наукових шкіл.

Назва збірника “Фольклор у просторі і часі” якнайточніше відображає наукові інтереси та методологію провідного українського етномузиколога. Здебільшого фольклористи торкалися структури й типології в народномузичних творах. Але фольклор — це найдавніша, власне — первісна форма пізнання світу. Це безперервний розвиток людського мислення, мови, мистецтва від верхнього палеоліту до

сучасності. Тому часові фактори постійно перебували у взаємодії з факторами географічними (просторовими). І визначальною рисою наукової методології С.Грици є увага до народної музики як феномена простору й часу.

Щойно з'явився друком ще один збірник праць С.Грици — “Трансмісія фольклорної традиції” (Тернопіль: Астон, 2002 — 236 с.). У ньому акцентовано питання, як і що передається з покоління в покоління, потреби й методи звертання до традиції та її передача у виконавстві і в сучасних демонстраціях фольклору на сцені.

Чи не найбільше часу та уваги С.Грица віддала дослідженню української епіки. Підсумком тривалої праці стала монографія “Мелос української народної епіки”⁵, де вперше розглянуто український пісенний епос як окрему родову категорію із застосуванням цілого комплексу знань — історичних, соціологічних, музично-фольклористичних. Мета дослідження розкривається у “Вступі”: “Йдеться не про характеристику окремих жанрів як таких, про переказ їх змісту, виявлення суто структурних прикмет, а про розкриття закономірностей їх внутрішньої логіки у взаємодії із зовнішніми чинниками”⁶.

У роботі послідовно розглядаються такі сторони української епіки, як зв'язок з історією та зумовлені цим особливості мелосу (його близькість до мовлення, що проступає в особливій ролі ритмо-синтаксичної основи, на якій тримається його композиція); історичний та соціологічний аналіз епічного середовища (що зумовило жанрові й територіальні відмінності всередині епосу як родової категорії); розглядається строфічна (балади, співанки-хроніки, історичні пісні), а також астрофічна епіка — українські думи.

Методика аналізу пісні, опрацьована С.Грицою, представлена у порівняльних таблицях, у яких показані парадигмальні зміни балад, дум, історичних пісень, співанок-хронік. Аналітична ідея позначена новаторством, комплексним характером (єдність слова і наспіву), опорою на історію та соціологію. Теоретичний та аналітичний апарат книги може з успіхом використовуватися при дослідженні інших (не епічних) явищ фольклору.

Значення кожного вченого, його місце в науці і культурі залежить не тільки від кількості та якості опублікованих праць. Для поступу наукової думки має вагу також те, яку ділянку знань опрацьовує дослідник, що нового вніс він у ці знання і наскільки дієвою є його методологія. Останнє набуває особливої ваги, коли йдеться про наукову школу. Як правило, вчений високого рангу стає зачинателем наукового напрямку. У С.Грици багато аспірантів, які захистили кандидатські, а згодом докторські дисертації, стали доцентами та професорами, і численне коло послідовників. Вчений з відомим у науці ім'ям та громадським авторитетом вважає за обов'язок звертатися також до науково-популяризаційної діяльності. Адже поширення нових знань, їх пропаганда створює сприятливі умови для розвитку певного наукового напрямку, оскільки привертає до нього увагу різних верств суспільства, а, отже, збільшує шанси громадської підтримки науки.

Сказане повною мірою стосується українського вченого з європейським ім'ям, доктора мистецтвознавства, професора, лауреата премій імені М.Лисенка, Б.Асаф'єва, Ф.Колесси — Софії Йосипівни Грици.

У академіка Агатангела Кримського є знаменні вірші, присвячені відомому фольклористу, етнографу та мовознавцю академіку Всеволодові Міллеру:

Підводжу очі ген на голубеє море...

На хвилях би помчавсь до Тебе, ясна зоре!

Зловив би погляд Твій, стиснув би щиро руку.

Ти віри додаєш у правду, у науку.

Ці слова можуть вже від себе повторити ті, хто знає Софію Йосипівну. Нам, її сучасникам і учням, поталанило на знайомство з Людиною і Вченим. Ми вдячні їй за відданість справі українського музичного народознавства та приклад зразкового і плідного служіння правді і вітчизняній науці.

м. Київ

1 Грица С.Й. Ф.М.Колесса. - К., 1962.

2 Співанки-хроніки. Новини / Упоряд. О.І.Дей (тексти), С.Й.Грица (мелодії). - К., 1972.

3 Наймитські і заробітчанські пісні / Упоряд. О.І.Дей, С.Й.Грица. - К., 1975.

4 Грица С.Й. Фольклор у просторі і часі. Вибрані статті. - Тернопіль, 2002.

5 Грица С.Й. Мелос української народної епіки. - К., 1979.

6 Там само. - С. 3-4.

7 Там само. - С. 36.

